

УДК [33.012.438.2:394.94] (477) “17/18”

<http://doi.org/10.5281/zenodo.400751>

Швайка І.О.,
аспірантка кафедри історії України
ХНУ ім. В.Н. Каразіна

ЕКОНОМІЧНІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ З УКРАЇНСЬКИМ НАСЕЛЕННЯМ У ХІХ СТОЛІТТІ

У статті досліджується питання взаємовідносин німецьких колоністів з українським населенням у економічному аспекті. Було зроблено спробу виявити головні умови, у яких відбувалася взаємодія етносів у промисловості та сільському господарстві. У статті зазначено основні причини складнощів у діалозі культур. Було визначено роль держави у врегулюванні питання взаємовідносин та наведено приклади спроб стимулювати зв'язки між німцями та українським населенням. Для більшого розуміння взаємовідносин між колоністами та місцевим населенням у статті наведено конкретні як позитивні так і негативні приклади взаємодії. Результатами дослідження можна вважати висновок про те, що поштовхом до взаємин слугувала у більшості випадків економічна доцільність та взаємовигода між сторонами, а у окремих випадках держава відіграла важливу роль у цьому процесі.

Ключові слова: *німецькі колоністи, етнос, взаємовідносини, ремісники, економіка, досвід.*

В статті досліджується питання взаємозв'язку німецьких колоністів з українським населенням в економічному аспекті. Була здійснена спроба виявити основні умови, в яких відбувалося взаємодія етносів в промисловості та сільському господарстві. В статті наведено основні причини складнощів в діалозі культур. Було визначено роль держави в регулюванні питання взаємозв'язку та наведено приклади спроб стимулювати зв'язки між німцями та українським населенням. Для кращого розуміння взаємозв'язку між колоністами та місцевим населенням в статті наведено конкретні як позитивні так і негативні приклади взаємодії. Результатами дослідження можна вважати висновок про те, що толчком до стосунків слугувало в більшості випадків економічна вигідність та взаємна користь між сторонами, а в окремих випадках держава грала важливу роль в цьому процесі.

Ключові слова: німецькі колоністи, етнос, взаємозв'язки, ремісники, економіка, досвід.

The article touches upon the issue of interrelation between the German colonists and the Ukrainian population in economic aspect. An effort is made to reveal the main conditions under which the ethnos interaction in agriculture and industry took place. The article gives the principal reasons for difficulties in the dialogue of cultures. It is pointed out that a state played a certain role in the disposal of an interrelation question. The article gives examples of efforts to stimulate the relationship between the Germans and the Ukrainians. Much attention is given to both positive and negative examples of interaction for a better understanding of interrelation between the colonists and local population. The following conclusion can be drawn: an economic expedience and mutual benefit between the parties was, in most cases, an incitement for relations, and sometimes the state was the one to play an important role in this process.

Keywords: German colonists, ethnicity, relationship, artisans, economics, experience.

Постановка проблеми. Економічне життя та добробут суспільства завжди виступали рушійною силою в історії людства. Досліджуючи історію тієї чи іншої держави, не можна не звертати увагу на економічні процеси та перетворення, які відбувалися у ній. Досліджуючи питання економічного життя німецьких колоністів на території України, що оселилися тут наприкінці XVIII століття, окрему увагу слід звернути на середовище, яке їх оточувало, а також умови їх проживання. Переселяючись на територію України, колоністи не могли уникнути взаємовідносин із місцевим населенням. Саме економічна доцільність взаємовідносин між колоністами та українцями поклала початок діалогу культур між цими етнічними групами і мали великий вплив на подальший розвиток етносів та держави в цілому.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження питання економічних взаємовідносин німецьких колоністів та українського населення почалися ще у XIX столітті. Клаус А., будучи сучаником та активним діячем життя колоній у середині XIX століття, у роботі «Наши колонии опыт и материалы по истории и статистике иностранных колоний» описує перші кроки на шляху взаємовідносин колоністів з українцями. Д. Багалій у роботі «Колонізація Новоросійського краю і перші кроки на

шляху культури.» Також робив спробу проаналізувати яким чином та на якому рівні відбувалися взаємовідносини німецьких колоністів та українського населення. Варто відзначити записки Калагеорги Н., який описував деталі побуту колоністів, і що саме українці перейняли у економічній сфері. Бобильова С.І. у роботі «Нариси історії німців і менонітів Півдня України (кінець XVIII - перша половина XIX століття)» робить комплексне дослідження німецьких колоній на Україні, у роботі присутні матеріали і по економічному життю колоній. Особливу увагу слід приділити монографії Венгер Н.В. «Меннонитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789-1920)» у даній роботі комплексно досліджено питання економічного розвитку колоній на Україні.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні економічних взаємовідносин німецьких колоністів з українським населенням у XIX столітті.

Виклад основного матеріалу. Варто відзначити, що німецькі переселенці (меноніти, лютерани, католики) були впевнені у своїй особливій місії на Землі й розглядали себе як особливу общину обраних. Цю общину переселенці намагалися всіляко уберегти від зовнішніх впливів. Це пов'язано перш за все з положеннями в

релігійних писаннях, де сказано, що послідовники повинні відгородити себе від світу навколо, щоб не було спокус, які суперечать аскетичному способу життя. Ступінь контакту колоністів з місцевим населенням змінювалась в залежності від періоду колонізації. На початковому періоді переселення до 1815 року колоністи майже не мали контактів із населенням. Це було пов'язано з пільгами та привілеями, які надавала держава колоністам, а тому взаємодія не була необхідною. Коли пільги та привілеї поступово почали скасовуватися, економічна доцільність взяла своє [1, с.155]. Колоністи почали мати економічні зв'язки із українським населенням через те, що це стало вигідним, але культурний, релігійний бар'єр залишився. Це підтверджує записка інспектора сільського господарства Д. Н. Струкова: «Погляд на стан різних галузей сільського господарства на Півдні Російської Імперії за останні 5 років, 1849-1854» у цій записці приводяться дані про те, що більш ніж за 50 років після початку колонізації німецькі колоністи живуть окремим життям не зливаючись із російським населенням. Д. Н. Струков також доповідає про те, що колоністи зберегли свою мову, релігію, культуру, прихильність до самоізоляції та економічних підхід до всього. Свої відносини з населенням вони звели донайму місцевих жителів у свої господарства та торговельні зносини з українцями [3, с.104].

Держава сприяла ізоляції колоністів від місцевого населення. Російській Імперії було вигідно, щоб німецький капітал не виходив за межі колоній, його так було легше контролювати. Це була свого роду гарантія, що колоністи повернуть борги і кредити державі, які були їм надані для переселення. Держава законодавчо намагалася також створити перешкоди для міжконфесійних шлюбів (стаття 142 уставу). Влада перешкоджала таким шлюбом через знову таки економічний підхід: колоніст, який бере шлюб з представником іншої групи, втрачав свій статус колоніста, а значить не повинен виплачувати кредит

державі. Через це на законодавчому рівні було закріплено, що перед вступом до шлюбу колоніст повинен був виплатити борг державі і передати своє майно общині [2, с.175].

Для робіт на підприємствах та у господарствах колоністів наймалися як українці, так і робітники із числа самих переселенців. Дані досліджень Наталії Венгер найманої робочої сили в Молочанській колонії, можна систематизувати наступним чином:

Етнічні групи	Кількість робітників	Заробітна плата (руб) за сезон
Меноніти	494	96
інші колоністи (лютерани, католики)	106	116
українці	167	73
Всього	767	Середня 88

Таким чином, можна зробити висновок, що переселенці у більшості намагалися наймати на роботу вихідців із колоній. Це пов'язано, перш за все, з відношенням до роботи німців та українців. Німці-колоністи в усі часи характеризувалися своєю працьовитістю, охайністю та безкорисливістю. Ці риси менталітету сформувалися внаслідок впливу релігійних догм на повсякденне життя протестантів. Українці мали зовсім інші риси менталітету, що зумовлювало небажання останніх йти в найми до колоністів навіть з урахуванням високої заробітної плати. Місцеві роботодавці у зазначений період платили у двічі нижчу заробітну плату [3, с. 175].

Німецькі колонії з часом подолали адаптивний період, який був досить складним для колоній, у їх розвитку почали з'являтися позитивні тенденції. Поскілки народжуваність в колоніях була високою, а земельний ресурс був обмеженим, поступово колоністи вичерпали земельний ресурс, який їм надавала держава. Держава також не виконала своєї обіцянки з приводу повного забезпечення колоністів інвентарем необхідним для господарств німців. Виникає гостра потреба у ремісниках. У зв'язку з цим майже у кож-

ному господарстві з'являються ремісницькі майстерні. Поступово ремісники відокремлюються від господарств і створюють профільні майстерні для виготовлення сільськогосподарського інвентарю. З часом це призвело до того, що кількість виробленого продукту перевищувала потреби колоній. З 30-х років XIX століття німецькі ремісники почали обслуговувати села, які знаходилися поблизу колоній. Таким чином, маючи економічні відносини із місцевим населенням, почалися активні взаємовідносини і в інших сферах життя етнічної групи. Процес торгового обміну був важливою складовою взаємної інтеграції етносів [2, с. 88].

Варто зазначити, що ці економічні взаємовідносини не були безконфліктними. Це можна спостерігати на прикладі роботи водяного млина Йоганна Тевса, який був побудований в Молочанській колонії Шензе у 1819 році. Проблема була у тому, що млин мав греблю, яка частково знаходилася на землі, яка належала державним селянам. Млин був важливим для регіону переробним центром. Він обслуговував 44 села, які були поблизу. Перша скарга від місцевих жителів надійшла у 1833 році. Місцеві жителі були невдоволені тим, що кожної весни, коли Йоган Тевс, спускав воду, яка накопичилася у греблі, вода затоплювала всі розміщені навкруги поля. Тевс запропонував селянам компенсацію у розмірі 3 рублів сріблом за кожну затоплену десятину землі. Селяни також вимагали компенсації за територію, яку Тевс засадив вербами і лозою. Судова тяганина з цього питання велась аж до 1850 року, коли суд дозволив Тевсу аренду 26 десятин землі строком на 24 роки за 78 рублів срібла на рік. Ще однією важливою вимогою цього рішення було те, що Тевс зобов'язувався взяти досебе на безкоштовне навчання двох учнів із державних селян [5, с. 335].

Англійський мандрівник Д. Уоллес, який подорожував Російською Імперією напочатку 70-х років XIX століття зауважував, що німці презирливо ставилися до місцевого населення через бідноту, темноту, лінь, недобросовісність, а владу бояться через їхню тиранію і постійні вимаган-

ня.

Досвід взаємного спілкування мав і позитивні приклади. До коваля Йоганна Крекера привели хлопчика, який у процесі гри надів собі на шию металеве кільце, і потім не зміг зняти. Батьки не довірили цю справу місцевим ковалям. Вони просили Йоганна обережно зняти кільце не пошкодивши хлопчика. Коваль зміг зняти це кільце через голову не пошкодивши ні хлопчика, ні виріб. Селяни після цього випадку охрестили коваля «Святим Іваном»

Німці намагалися зберегти свою культурну самобутність. Для оточуючого місцевого населення вони залишалися закритою общиною, невідомим осередком, а значить на підсвідомому рівні несли загрозу.

Про вміння німецьких ремісників було відомо далеко за межами поселень. Наприклад, у документах органів опіки неодноразово згадувалось про теслярів, які виконували роботи за межами колоній. Серед них: П. Нейман (із колонії Гальбштат); Я. Фозе; П. Бартель; В. Пеннер. Останні були запрошені у єврейське поселення Миколаївка для будівництва будинків. Оскільки сума за виконану роботу виявилася для жителів єврейського поселення великою, вони відмовилися виплачувати її повністю. На основі цього наглядач молочанських колоній Пелеха подав клопотання до органів опіки [5, с. 248].

У записках М. Калегеорги є опис млина у селі Романовка поблизу Каховки, яка була побудована менонітами – жителями села Кічкас за проханням княгині Оболенської. За виконану роботу княгиня заплатила 6000 рублів. Як відмічав Калегеорги, всі механізми млину були виконані із чавуну і заліза. Важливою особливістю механізму, за свідченнями автора, був регулятор, який був здатен не тільки прискорювати рух, але й сповільнювати, якщо сила вітру була надто високою [4, с. 87].

Уряд Російської Імперії у 40-х роках XIX століття почав вивчати і розповсюджувати досвід німецьких колоністів на теренах імперії. Це було пов'язано з економічними перетвореннями започаткованими міністром Кисельовим, який намагався зародити економічні перетворення на

селі. Слід звернути увагу, що самі селяни не брали активної участі у цих перетвореннях. Вони були скоріше об'єктом, на який хотіли перенести досвід німецького господарювання. На прикладі цього досвіду уряд хотів ввести систему неподільності наділів, які передавалися у спадок, збільшити кількість земельних наділів. Для того, щоб зберегти порядок у поселеннях, передбачалося створення комітетів, до складу яких повинні були входити досвідчені господарі. Ці комітети з часом повинні були мати і власний капітал для вирішення питань поселень. Уряд Російської Імперії намагався сприяти взаємовідносинам і у культурному аспекті. Ініціатором такого розширення виступив Йоганн Корніс, який відкрито запропонував німецьким ремісникам брати до себе на навчання дітей із не колоністських поселень. Але у 40-х роках XIX століття цей проект так і не отримав належної підтримки [6, с. 98].

У 50-х роках мельник Йоганн Тевс із колонії Шензе, прийняв до себе на навчання строком на 7 років двох хлопчиків із державних селян. Цей випадок став поштовхом для проведення кампанії з популяризації і розповсюдження умінь німецьких ремісників.

У 1858 році Голова Таврійської палати Міністерства державного майна звернувся до Філіпа Вібе та Йоганна Корніса з проханням обрати найкращих ремісників для здійснення програми професійної підготовки хлопчиків із інших етнічних груп. Було обрано п'ять майстрів. Серед них: ковалі хутору Юшанлі Якоб Езау і Петр Гамм, а також відомий механік Мартін Гезе із колонії Блюменорт, столяр Август Генінг із колонії Гальбштат. Учні обирали серед населення болгарських колоній, тому що уряд вбачав у болгарях великий економічний потенціал. Спочатку ремісникам було запропоновано оселитися у болгарських колоніях, але ремісники відмовилися через великі матеріальні витрати і запропонували навпаки оселити у себе учнів. Таким чином ремісники отри-

мували додаткові робочі руки у господарстві, а учні – знання. Ремісники зобов'язувались утримувати і навчати учнів протягом п'яти років [3, с. 189].

В цілому у цій програмі взяли участь 44 ремісника із двох Молочанських округів. До менонітських колоній Шпаррау, Лінденау, Тіге, Ладекоп, Орлово, Петерсгаген, Олександроволь, Фріденсдорф, Шензе, Руднервайде, Гальбштат було віддано 45 болгарських хлопчиків. Родичі, які відвідали німецькі колонії, залишилися задоволені умовами, у яких навчалися та жили діти. У 1863 році у листі наглядча Молочанських колоній до Опікунського комітету сказано, що всі колишні учні склали атестацію, а 15 із 24 учнів, які склали іспит, склали його на відмінно. Після завершення навчання найбільш здібні учні отримали грошову винагороду у розмірі 57 рублів.

Виходячи із даних, які надає Калагеорги у своїх записках, можна зробити висновок, що німці винайшли новий спосіб виготовлення цегли для будівництва. Молочанські німці використовували для виготовлення цегли степну глину додаючи у суміш замість дифіцитного піску соломку, яка у процесі термічної обробки вигорала і створювала у цеглі пори. Українські селяни вважали степну глину не придатною для будівництва, але з часом перейняли досвід, адже степна глина за своїми будівельними характеристиками краща за інші види глин. [4, с.88].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином можна зробити висновок, що німецькі колоністи чинили великий вплив на вже сформований економічний бік менталітету українського населення. Варто зазначити, що цей вплив був у двосторонньому напрямку. Українська культура також мала вплив на німецький етнос. Вивчення даного питання є важливим для кращого розуміння тенденцій в економічному житті держави. Питання взаємовідносин українського населення та німецьких колоністів залишається відкритим та актуальним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д. Колонізація Новоросійського краю і перші кроки на шляху культури/ Д. Багалій. - К.: Тип. Г.М. Кочак-Новицького, 1889. - 115 с.

2. Бобильова С.І. Нариси історії німців і менонітів Півдня України (кінець XVIII - перша половина XIX століття)/ С.І. Бобильова, Н.В. Бочарова, О.В. Безносова, Л.С. Тутнік, Н.В. Осташева, С.В. Атаманенко. - Дніпропетровськ: Арт-Прес, 1999. - 231 с.

3. Венгер Н.В. Меннонитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789-1920)/ Н.В. Венгер// Монография. - Днепропетровск, 2009. - 696 с.

LITERATYRA

1. Bagaliy D. Kolonszachia Novorosiyskoho kray I pershi kroky na shlyahy kul'tury/ D. Bagaliy.-K.:Typ. G.M. Kochak-Novickoho, 1889.-115s.

2. Bobylova S.I. Narisy istorii nimciv I menonitiv Pivdnya Ukrainy (kinec XVIII-persha polovyna XIX stolyt'tya) / S.I. Bobylova, N.V. Bocharova, O.V. Beznosova, L.S. Tytnik, N.V. Ostasheva, S.V. Atamanenko. - Dnipropetrovsk: Art-Pres, 1999. - 231s.

3.Venger N.V. Mennonitskoe predprynimatelstvo v usloviyah modernszaciy Uga Rossiy: mezdy kongregaciey, klanom I rossiyskim obshestvom (1789-1920)/ N.V. Venger// Monografia. - Dnepropetrovsk, 2009. - 696 s.

4. Калагеорги Н. Экскурсия на реку Молочную. Опыт сельскохозяйственного и экономического исследования южнорусских хозяйств русских землевладельцев-меннонитов и колонистов и лютеран/ Н. Калагеорги. - Спб.: Изд-во В.Ф. Демакова, 1878. - 105 с.

5. Клаус А. Наши колонии: опыт и материалы по истории и статистике иностранных колоний России/ А. Клаус. - СПб.: Тип В. Нусвальта, 1869. - 1869. - 455с.

6. Німці в Україні, 20-30ті рр. XX ст.: Зб. документів держ. Архівів України/ Ін-т. нац. відносин і політології НАН України та ін.: (Упорядник Л.В. Яковлева та ін.). - К.: Ін-т історії України, 1994. - 244 с.

trovsk, 2009. - 696 s.

4. Kalageorgi N. Ekskursia na reky Molochnyu. Opyt selskohozyastvennogo I ekonomicheskogo issledovania ugnorysskih hozyaistv rysskih zemlevladelcev-mennonitov I kolonistov I lyteran/ N. Kalageorgi.- Spb.: Izd-vo V.F. Demakova, 1878.- 105 s.

5. Klays A. Nashy koloniy: opyt I materialy po istoriy I statistike inostrannyh koloniy Rossiy/ A. Klays.- Spb.: Tip V. Nysvalta, 1869. - 1869. - 455 s.

6. Nimci v Ukraini, 20-30ti rr. XX st.: Zb. dokymentiv derzh. Arhiviv Ukrainy/ In-t. nats. Vidnosyn I politologiy NAN Ukrainy ta in.: (Yporyadnyc L.V. Yakovleva ta in.). - K.: In-t istiryi Ukrainy, 1994. - 244 s.